

Marceli ANTONIEWICZ

Uwagi o stanie i perspektywach badań nad Częstochową średniowieczną

Historiografia najdawniejszych dziejów Częstochowy, wielowątkowa, obszerna i z bardzo dawnymi tradycjami, dzisiaj z powodzeniem mogłaby stać się przedmiotem odrębnego opracowania. Dorobek wielu generacji badaczy, ujęty tylko w formie opisów bibliograficznych, z pewnością zasługuje na osobną publikację.

Oczywiście, to klasztor częstochowski, jego geneza, jego dzieje od stuleci przyciągały uwagę badaczy przeszłości. Najdawniejsze przejawy owych zainteresowań — co warto podkreślić — znajdujemy już w dziełach Jana Długosza. Jak ostatnio wykazał Leszek Wojciechowski, Długosz podejmował w tym zakresie specjalne studia¹. Otoczenie sławnego klasztoru, w tym pobliskie miasteczko, zaznaczało się w literaturze historycznej (i nie tylko historycznej) przy okazji opisywania dziejów Jasnej Góry. Należy zwrócić uwagę, iż w dawniejszych pracach, przy zdecydowanej dominacji problematyki jasnogórskiej, Częstochowa (czyli klasztor, miasto i najbliższe otoczenie) traktowana była jako swoista całość. Tak ogólny sposób pojmowania Częstochowy jeszcze w XIX i na początku XX wieku dyktował opisywanie dziejów owego niewielkiego obszaru północno-zachodniej Małopolski. W tym miejscu można przywołać przede wszystkim pierwsze próby zarysowania dziejów Częstochowy, które wyszły spod pióra zasłużonego badacza dziejów Wilna: Michała Balińskiego², oraz publikowane później artykuły encyklopedyczne Bronisława Chlebowskiego, Stanisława Kętrzyńskiego i księdza Stanisława Chądzyńskiego³.

¹ L. Wojciechowski: Przekazy Długosza o pierwszej fundacji Jasnej Góry, „Studia Claromontana” (T.)5: 1984 ss. 264 – 278.

² M. Baliński, T. Lipiński: Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana. T. II. Warszawa 1844 ss. 119 – 129; Pielgrzymka do Jasnej Góry w Częstochowie odbyta przez Pątnika XIX wieku i wydana z rękopisu przez Michała Balińskiego. Warszawa 1846. (dalsze wydania w latach 1847 i 1864). Michał Baliński (1794 – 1864), uczeń Joachima Lelewela, był pierwszym badaczem, który w sposób krytyczny przywoływał źródła do dziejów Częstochowy. On też jako pierwszy poczynił uwagi o lokacji miasta. Zob. T. Turkowski: Baliński Michał (1794 – 1864). „Polski Słownik Biograficzny”. T. I Kraków 1935 ss. 240 – 242.

³ Owe artykuły publikowane były w „Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich”, w „Encyklopedii kościelnej” oraz „Podręcznej encyklopedii kościelnej”. Wartość wielu przyczynków i artykułów encyklopedycznych, ukazujących się w dawniejszych wydawnictwach (do

Niezwykle ważny impuls dla pogłębionych, szczegółowych badań nad średniowieczną Częstochową należy wiązać z podjęciem przez ks. Jana Fijałka prac nad edycją pierwszego zeszytu „Zbioru dokumentów OO. Paulinów w Polsce”⁴. To ważne i mające swoją własną historię wydawnictwo źródłowe nie tylko przybliżyło badaczom materiał dyplomatyczny pierwszorzędnej wagi, ale w obszernych, erudycyjnych przypisach zawarło szereg cennych i inspirujących do dalszych badań komentarzy wydawcy. Prace nad „Zbiorem dokumentów OO. Paulinów” dobiegały końca niemal w przededniu wybuchu II wojny światowej. Okładkę z datą wydania 1938 roku dołączono już w czasie okupacji hitlerowskiej, ale jeszcze przed wojną z owoców pracy Jana Fijałka mieli sposobność korzystać Stanisław Tomkowicz i Krystyna Pieradzka.

Opublikowana w 1939 roku rozprawa Krystyny Pieradzkiej o fundacji klasztoru jasnogórskiego w Częstochowie ostatecznie otwierała nurt piśmiennictwa naukowego ściśle związany z dziejami klasztoru⁵. W pierwszych latach powojennych wyodrębniło się natomiast piśmiennictwo przyjmujące za przedmiot badań przede wszystkim miasto Częstochowę. Trzeba jednak podkreślić, że prace, które można przypisać obu zarysowującym się przed półwieczem nurtom, szczególnie w odniesieniu do problematyki średniowiecznej, w mniejszym lub większym stopniu brały pod uwagę relacje klasztor – miasto. Wspólnotę dziejów dyktowała nie tylko sygnalizowana uprzednio tradycja historyograficzna, ale — co najistotniejsze — źródła historyczne.

Jeśli dzieła Jana Fijałka i Krystyny Pieradzkiej potraktować jako właściwy początek współczesnych badań mediewistycznych nad dziejami Jasnej Góry, to w opublikowanej ostatnio monografii Leszka Wojciechowskiego można wskazać ukoronowanie wieloaspektowych wysiłków badawczych w zakresie owej tematyki⁶. Autor pracy o „Najdawniejszych klasztorach paulinów w Polsce” wprawdzie zakończył badania na trzecim dziesięcioleciu XV wieku, ale bardzo obszernie zreferowany we wstępie stan badań dalece wykracza poza tę granicę chronologiczną⁷. Ponadto rozdział poświęcony Klasztorowi Jasnogórskiemu znakomicie systematyzuje dotychczasową wiedzę, wzbogacając ją zarazem o nowe elementy⁸.

Ponieważ opracowanie Leszka Wojciechowskiego dobrze orientuje przyszłych badaczy w dorobku wielu poprzedników, w tym miejscu wspomnijmy jedynie te prace, które dla stworzenia kolejnej syntezy mogą okazać się szczególnie użyteczne.

II wojny światowej) dwukrotnie omówił Stefan Krakowski. Zob. S. Krakowski: *Stara Częstochowa. Studia nad genezą, ustrojem i strukturą ludnościową i gospodarczą Częstochowy (1220 – 1655)*. Częstochowa 1948 (Wstęp), s. 10 – 15; Tenże: *Stan i potrzeby badań nad dziejami Częstochowy i regionu w okresie feudalizmu [w:] Stan i potrzeby badań nad dziejami Częstochowy i regionu częstochowskiego*. Red. K. Popiołek i H. Rechowicz. Katowice – Częstochowa 1967 ss. 13 – 26.

⁴ Zbiór dokumentów zakonu OO. Paulinów w Polsce. Zeszyt I 1328 – 1464. Oprac. X. dr. J. Fijałek. Kraków 1938.

⁵ K. Pieradzka: *Fundacja klasztoru jasnogórskiego w Częstochowie w 1382 roku*. Kraków 1939.

⁶ L. Wojciechowski: *Najstarsze klasztory paulinów w Polsce. Fundacja – uposażenie – rozwój do około 1430 roku*. „*Studia Claromontana*” (T.) 11: 1991 ss. 5 – 217.

⁷ Tamże ss. 7 – 18 oraz ss. 24 – 33, gdzie zamieszczono obszerną bibliografię.

⁸ Tamże, rozdział IV ss. 101 – 153.

Zarys dziejów konwentu paulinów jasnogórskich w latach 1382 – 1864 opublikował w 1966 roku (w Rzymie) ojciec Sykstus Szafraniec⁹. Zaprezentowane tamże poglądy na fundację klasztoru po kilkunastu latach zostały rozbudowane. W 1980 roku ukazała się kolejna publikacja ojca Szafranca, zatytułowana „Z dziejów Jasnej Góry. Próba wyjaśnienia genezy klasztoru i sanktuarium w świetle źródeł historycznych”¹⁰.

W ostatnich dziesięcioleciach bardzo wydatnie pogłębiona została wiedza o rozwoju kultu maryjnego. Szereg opracowań z tego zakresu omawia zarówno problematykę źródłową jak i różnorodne elementy historycznego tła procesu wzrastania jasnogórskiego ośrodka pątniczego. Do średniowiecznego etapu owej problematyki odnoszą się w szczególności prace Aleksandry Witkowskiej, Marii Kowalczyk, Karola Górskiego, księdza Marka Tomasza Zahajkiewicza, Stanisława Byliny i Jacka Wiesiołowskiego¹¹.

Jak już wspominaliśmy, miasto Częstochowa pierwszoplanowym przedmiotem badań stało się dopiero po II wojnie światowej. Najważniejszy, z dzisiejszego punktu widzenia rzecz można decydujący etap naukowego poznania genezy i pierwszych wieków istnienia samego miasta przypisać należy aktywności Stefana Krakowskiego. W trudnym okresie badacz ten podjął się opracowania monografii historycznej miasta, która ogłoszona została drukiem w Częstochowie w 1948 roku¹². Praca zyskała spory rozgłos i na ogół dobre przyjęcie, o czym świadczą liczne recenzje¹³. Analizując na wstępie dorobek poprzedników Autor stwierdził, że „przystępując do opracowania dziejów Częstochowy w sensie naukowym, historyk zmuszony jest studia swoje zacząć od podstaw”¹⁴. W efekcie podjętego trudu piśmiennictwo o przeszłości Częstochowy zyskało fundamentalne

⁹ S. Szafraniec: Konwent paulinów jasnogórskich 1382 – 1864. Rzym 1966; Poprzedziła tę książkę praca S. Szafranca: Studium z dziejów kultu Matki Bożej Częstochowskiej. [w:] Sacrum Poloniae Millenium, T. 4, Rzym 1957 ss. 9 – 67.

¹⁰ S. Szafraniec: Z dziejów Jasnej Góry. Próba wyjaśnienia genezy klasztoru i sanktuarium w świetle analizy źródeł historycznych. Warszawa 1980 ss. 29 – 52.

¹¹ A. Witkowska: Najstarsze źródła do dziejów jasnogórskiego kultu pątniczego „Studia Claromontana” (T.)1:1981 ss. 58 – 76; Taż: Badania nad rozwojem i treścią kultu jasnogórskiego od XV do XX w. Program studiów. „Studia Claromontana” (T.)3:1982 ss. 464 – 467; Taż: Kult jasnogórski w formach pątniczych do poł. XVII w. „Studia Claromontana” (T.)5:1984 ss. 148 – 223; M. Kowalczyk: Cuda jasnogórskie spisane w roku 1435. „Analecta Cracoviensia” (T.)XV:1983 ss. 319 – 329; K. Górski: Pilegrzymki Kazimierza Jagiellończyka na Jasną Górę. „Studia Claromontana” (T.)3:1983 ss. 43 – 48; M. Zahajkiewicz: Średniowieczne kaznodziejstwo maryjne na Jasnej Górze. „Studia Claromontana” (T.) 1:1981 ss. 157 – 165; S. Bylina: Nowa dewocja, postawy wiernych i kult maryjny w Europie środkowej późnego średniowiecza. „Studia Claromontana” (T.)5:1984 ss. 110 – 126; J. Wiesiołowski: Fundacje paulińskie XIV – XV wieku na tle ruchu fundacyjnego klasztorów w Polsce. „Studia Claromontana” (T.) 6:1985 ss. 145 – 159.

¹² S. Krakowski: Stara Częstochowa. Studia nad genezą, ustrojem i strukturą ludnościową i gospodarczą Częstochowy (1220 – 1655). Częstochowa 1948.

¹³ S. Folfasiński: Źródłowa monografia o Starej Częstochowie, „Życie Częstochowy” Nr 61 (1949) s. 4; K. Tymieniecki „Roczniki Historyczne” R.XVIII:1949 ss. 441 – 445; T.M. Nowak „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1949 ss. 315 – 317; A. Kłodziński „Kwartalnik Historyczny” R.XLVII:1949 ss. 198 – 202; S. Herbst, S. Szymański „Przegląd Historyczny” R.XLI:1950 ss. 292 – 294. W ostatniej z wymienionych recenzji zgłoszono dyskusyjne propozycje w sprawie rozwoju urbanistycznego miasta.

¹⁴ S. Krakowski: Stara Częstochowa ... s. 15.

i po dzień dzisiejszy w wielu elementach niezastąpione opracowanie procesu miastotwórczego, organizacji i urzędzeń miejskich oraz życia społeczno-gospodarczego do 1655 roku.

Bardziej syntetyczne ujęcie dziejów Częstochowy, tym razem w zakresie chronologicznym od XII do pocz. XIX wieku, opublikował Stefan Krakowski w pracy zbiorowej „Dzieje Częstochowy od zarania do czasów współczesnych”, udostępnionej czytelnikom w 1964 roku¹⁵. Do średniowiecznego okresu odnoszą się dwa początkowe rozdziały, z których pierwszy traktuje o osadzie w czasach przedlokacyjnych, drugi natomiast o lokacji miasta i jego rozwoju do połowy XVI wieku. Do tematyki częstochowskiej profesor Uniwersytetu Łódzkiego powracał jeszcze wielokrotnie, najczęściej kierując swe zainteresowania ku czasom nowożytnym¹⁶. Problem genezy miasta i rosnące jego znaczenie w skali lokalnej przedstawione zostały raz jeszcze, na tle prawidłowości i specyfiki procesów urbanizacyjnych w „regionie częstochowskim” od XII do XVIII wieku¹⁷.

Drobek badawczy Stefana Krakowskiego uwzględniany był i przybliżany szerokim kręgom czytelników w bardzo licznych pracach popularnonaukowych, zarysach dziejów miasta, folderach, z których na szczególne wspomnienie zasługuje książka Juliusza Brauna, poświęcona problemom urbanistycznym i architekturze Częstochowy¹⁸.

Dokonane w 1966 roku podsumowanie stanu badań nad dziejami Częstochowy w okresie feudalizmu przez następne dwudziestolecie mało straciło na aktualności. Zaproponowane bowiem przez Stefana Krakowskiego postulaty badawcze nie były na ogół realizowane¹⁹.

Od połowy lat sześćdziesiątych obserwujemy okres względnego zastoju w badaniach nad najdawniejszymi dziejami Częstochowy, chociaż opublikowano kilka ważnych prac poświęconych problemom szczegółowym. Pośród nich uwagę zwraca publikacja Mariana Haisiga, który w „Ziemi Częstochowskiej” ogłosił wzorowe opracowanie herbu miasta, jego genezy i symboliki²⁰. Dla rozpoznania lokalnej sieci drożnej, nieodzownego

¹⁵ S. Krakowski: *Dzieje Częstochowy od wieku XII do początków XIX*. [w:] *Dzieje Częstochowy od zarania do czasów współczesnych*. Katowice 1964 ss. 28 – 80.

¹⁶ Z licznych artykułów odnotujmy opublikowany ostatnio, po części odnoszący się do średniowiecza, gdzie w wykazie literatury Autor zestawiał wcześniejsze swoje prace. Zob. S. Krakowski: *Życie codzienne i obyczaje w Starej Częstochowie*. [w:] *Częstochowa i jej miejsce w kulturze polskiej*. Częstochowa 1990 ss. 47 – 73.

¹⁷ S. Krakowski: „Region częstochowski” w wiekach XII – XVIII. *Prawidłowości i specyfika procesów urbanizacyjnych*. [w:] *Słowianie w dziejach Europy*. Poznań 1974 ss. 193 – 216.

¹⁸ J. Braun: *Częstochowa. Urbanistyka i architektura*. Wyd. I Warszawa 1959 (książka o charakterze albumowym miała kilka wydań poszerzonych i uzupełnionych, także w językach obcych). Publikacja posiadająca podobny charakter ukazała się także poza granicami Polski, w opracowaniu niemieckiego uczonego Hermana Weidhaasa. H. Weidhaas: *Czenstochau. Stadt, Kloster und Marienbild*. Leipzig 1966.

¹⁹ Zob. S. Krakowski: *Stan i potrzeby badań nad dziejami Częstochowy ...* ss. 22 – 24.

²⁰ M. Haisig: *Herb miasta Częstochowy. Jego geneza i symbolika*. „Ziemia Częstochowska” T. VI/VII Katowice 1967 ss. 180 – 190; Do problematyki heraldycznej i sfragistycznej powracał jeszcze M. Antoniewicz: *Herby miast województwa częstochowskiego*. Częstochowa 1984 ss. 27 – 32; Tenże: *Dwie pieczęcie Częstowcy. Przyczynek do praktyki sfragistycznej władz miejskich*. „Rocznik Muzeum Okręgowego w Częstochowie”. Historia z. 2:1989 ss. 5 – 10.

we wszelkich badaniach osadniczych, podstawową do dzisiaj pracą jest książka Bożeny Wyrozumskiej o drogach w ziemi krakowskiej do końca XVI wieku²¹. Kilku badaczy podejmowało problematykę nazw miejscowych, w tym toponimów występujących na obszarze współczesnego miasta (S. Folfasiński, K. Rymut, A. Bańkowski)²². Wyniki badań toponomastycznych — jak się okazało — dostarczyły ważnych argumentów w toczonej ostatnio dyskusji nad genezą częstochowskiego zespołu osadniczego.

Najnowszy etap piśmiennictwa o średniowiecznej Częstochowie rozwinął się niewątpliwie dzięki publikacji „Słownika historyczno-geograficznego województwa krakowskiego w średniowieczu”. W 1985 roku ukazał się zeszyt zawierający hasła: Częstochowa, Częstochowa-klasztor i Częstochowa Stara, opracowane przez Zofię Leszczyńską-Skrętową²³. Zgodnie z założeniami wydawnictwa pomieszczono tam najbardziej dotychczas kompletne zestawienie wzmianek źródłowych, odnoszących się do przynależności administracyjnej, politycznej i kościelnej, topografii, obiektów fizjograficznych, spraw celnych, stosunków społeczno-gospodarczych, osób, instytucji oraz ważniejszych zdarzeń historycznych. Kwerendy badaczy zespolonych w krakowskiej Pracowni „Słownika” obejmowały oczywiście te wydawnictwa źródłowe, które ukazały się drukiem już po opublikowaniu prac S. Krakowskiego (Zbiór dokumentów małopolskich, Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej, itd.)²⁴. Włączono również źródła rękopiśmienne, na przykład pomijane uprzednio księgi sądowe krakowskie i lewowskie.

Opracowanie dotyczące Starej Częstochowy opatrzone zostało ważnym przypisem, wskazującym na interpolację w dokumencie biskupa krakowskiego Iwona Odrowąża dla klasztoru mstowskiego z 1220 roku²⁵. Ponieważ na tym najwcześniejszym dokumencie, znanym jedynie z późniejszych kopii, oparte zostały wszelkie rekonstrukcje rozwoju osadnictwa w otoczeniu Częstochowy w XIII – XIV wieku, owa istotna korekta źródła dała asumpt dla nowych przemyśleń o procesie lokacyjnym Częstochowy.

²¹ B. Wyrozumska: Drogi w ziemi krakowskiej do końca XVI wieku. Wrocław – 1977 s. 41, 60 – 63, gdzie sieć drożna w północno-zachodniej Małopolsce (oraz usytuowanie w stosunku do niej Częstochowy), przedstawiona została inaczej niż w pracach S. Krakowskiego, opierającego się na dawniejszej książce S. Weymana: Cła i drogi w Polsce piastowskiej. Poznań 1938.

²² S. Folfasiński: Z badań nad nazwami własnymi ziemi częstochowskiej. „Ziemia Częstochowska” T.VI Katowice 1961 ss. 15 – 34; K. Rymut: Nazwy miejscowe północnej części dawnego województwa krakowskiego. Wrocław – 1967; ostatnio także A. Bańkowski: Dyskusyjne interpretacje niektórych staropolskich nazw osobowych w tzw. bulli gnieźnieńskiej „Prace Filologiczne” R.XXX: 1988 s. 443.

²³ Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu. Oprac. J. Laberschek, Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora. Cz. I Z. 3 Wrocław – 1985 ss. 466 – 471.

²⁴ „Zbiór dokumentów małopolskich” wydany został przez I. Sułkowską-Kurasiową i S. Kurasia w latach 1962 – 1975. „Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej”, również w opracowaniu S. Kurasia, ukazał się drukiem w latach 1965 i 1973. Uwzględniona została także druga część „Zbioru dokumentów OO. Paulinów w Polsce”, do dzisiaj pozostająca w maszynopisie.

²⁵ Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu. Cz. I. Z. 3 s. 471 przyp. 1. Według mojej wiedzy interpolację w dokumencie biskupa Iwona Odrowąża z 1220 roku zidentyfikował i udowodnił po raz pierwszy zmarły przed kilkunastu laty Profesor Jerzy Wiśniewski, który na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych nadzorował prace nad „Słownikiem historyczno-geograficznym województwa krakowskiego w średniowieczu”. Swoje odkrycie przekazał następnie współpracownikom, dlatego dziwi nieco brak nazwiska Profesora J. Wiśniewskiego w cytowanym piśmie.

Próbę rewizji utrwalonych w tym zakresie poglądów przedstawiłem po raz pierwszy na Sesji Naukowej w 1985 roku. Referat ukazał się drukiem w 1990 roku i został na ogół przyjęty z aprobatą²⁶.

W ostatnich pięciu latach wiedzę o początkach Częstochowy wszechstronnie, w oparciu o ponowną analizę źródeł i gruntowne rozpoznanie szerszego kontekstu osadniczego, rozwijał Jacek Laberschek. Do problematyki częstochowskiej historię ten zbliżył się prowadząc badania nad osadnictwem w powiecie lelowskim²⁷. Powstała zatem seria szczegółowych prac poświęconych problematyce wielce istotnej dla rozpoznania przeszłości regionu, m. in. na temat sieci parafialnej, opola mstowskiego czy działalności na interesującym nas terenie księcia opolskiego Władysława II, zwanego Opolczykiem²⁸.

Do dziejów średniowiecznej Częstochowy nawiązywali ostatnio także Elżbieta Wartalska i ks. Stefan Mizera. Artykuł Elżbiety Wartalskiej poświęcony został wyłącznie Częstochówce²⁹. Dzieje średniowieczne podklasztornej osady stanowią w rozważaniach Autorki jedynie wstępny fragment, a wywody oparte zostały w znacznej mierze o dawniejszą literaturę przedmiotu. Natomiast ks. Stefan Mizera w „Studiach nad starostwem olsztyńskim” wysunął szereg oryginalnych hipotez, dotyczących się rozwoju zgrupowania osadniczego przy Jasnej Górze³⁰. Owe propozycje przynoszą jednak opinie kontrowersyjne³¹.

W przeglądzie najważniejszych publikacji mediewistycznych poświęconych szeroko pojmowanej Częstochowie należy raz jeszcze zwrócić uwagę na „Słownik historycz-

²⁶ M. Antoniewicz: Subregion częstochowski w średniowieczu (XIV – XV wiek). [w:] Częstochowa i jej miejsce w kulturze polskiej. Częstochowa 1990 ss. 9 – 21. Por. J. Laberschek: Rec. Częstochowa i jej miejsce w kulturze polskiej. „Kwartalnik Historyczny” R. XCVIII: 1991 ss. 135 – 138; Tenże: Nowe spojrzenie na początki miasta Częstochowy. „Almanach Częstochowy 1994”. (Wyd. Częstochowa 1995) ss. 5 – 17, gdzie Autor omawia rozwój poglądów na temat początków Częstochowy, zgłaszając zarazem własne propozycje.

²⁷ J. Laberschek: Rozwój osadnictwa w powiecie lelowskim w średniowieczu (do roku 1400). Maszynopis rozprawy doktorskiej.

²⁸ Tenże: Sieć osadnicza okolic Mstowa i Lelowa w I połowie XIII wieku. Problem granic opola mstowskiego. „Studia Historyczne” R. XXXIV: 1991 ss. 517 – 533.; Tenże: Rozwój sieci parafialnej w dekanacie lelowskim do 1500. [w:] Księga jubileuszu stulecia diecezji kieleckiej (1883 – 1983). Kielce 1986 ss. 222 – 246; Tenże: Zasięg i charakterystyka rządów Władysława Opolczyka w północno-zachodniej części ziemi krakowskiej 1370 – 1391. „Rocznik Muzeum Okręgowego w Częstochowie” Historia Z. 1 (1985) ss. 7 – 29; Tenże: Potencjał obronny ziemi wieluńskiej i fragmentów ziemi krakowskiej i sieradzkiej pod rządami księcia Władysława Opolczyka 1370 – 1391. [w:] Między północą a południem. Sieradzkie i wieluńskie w późnym średniowieczu i czasach nowożytnych. Pod redakcją T.J. Horbacza i L. Kajzera. Sieradz 1995 ss. 129 – 143; Tenże: Wyprawa zbrojna króla Władysława Jagiełły na krakowsko-wieluńskie posiadłości księcia Władysława Opolczyka w 1391 roku. [w:] Społeczeństwo Polski średniowiecznej. Pod red. S.K. Kuczyńskiego. Warszawa 1994 ss. 149 – 160. Już po oddaniu niniejszego tekstu do druku ukazała się najnowsza publikacja J. Laberscheka, zawierająca obszernie partie polemiczne. Zob. J. Laberschek: Rycerstwo Częstochowy i najbliższych okolic (przełom XIV i XV wieku), „Teki Krakowskie” [T.] V: 1997 ss. 103 – 112.

²⁹ E. Wartalska: Dzieje Częstochówki (1220 – 1655). [w:] Częstochowa i jej miejsce w kulturze polskiej. Częstochowa 1990 ss. 22 – 46.

³⁰ Ks. S. Mizera: Studia nad starostwem olsztyńskim. „Częstochowskie Studia Teologiczne”. (T.) XIX – XX: 1991/1992 Częstochowa 1993 s. 247 i nast.

³¹ Zob. J. Laberschek: Nowe spojrzenie na początki miasta Częstochowy... ss. 8 – 9.

no-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu”. W dotychczas opublikowanych zeszytach znalazły się bowiem hasła traktujące o jednostkach osadniczych z najbliższego otoczenia: o Blesznie, Dźbowie, Gnaszynie, Grabówce, Kawodrzy, Kiedrzynie i Konopiskach³². Częstochowianie doskonale wiedzą, że współcześnie to dzielnice miasta, w średniowieczu natomiast, obok Wrzosowej, Rększowic i Wierzchowisk, owe osady stanowiły parafię częstochowską.

Nawet tak zwężony i ograniczony do najważniejszych prac przegląd upoważnia do wniosku, że dorobek historiografii w interesującym nas zakresie jest duży, różnorodny i zapewne tworzący już obecnie nienajgorszą podstawę dla opracowania syntezy dziejów średniowiecznej Częstochowy. W aktualnym stanie badań można jednak wskazać obszary, czy elementy, procesu historycznego, które wymagają lepszego rozpoznania. Już chociażby sama nierównomierność w traktowaniu poszczególnych etapów powoduje potrzebę zniwelowania różnic. Okres schyłkowy, mniej więcej poczynając od czwartego dziesięciolecia XV wieku, opisany jest stosunkowo najslabiej — i jemu też wypadnie poświęcić więcej uwagi.

Istotnych informacji można zapewne spodziewać się po badaniach archeologicznych. Gruntowniejsze niż dotychczas rozpoznanie grodziska na Gąszczyku (także grodziska pod Kłobuckiem), oraz obszarów najdawniejszego osadnictwa w granicach miasta, znakomicie wzbogaciłyby wiedzę zbudowaną na drodze analiz źródeł pisanych³³. Odkrycie na Jasnej Górze reliktów budowli z okresu przedklasztornego zdaje się podpowiadać, że archeologia i historia architektury mogą jeszcze przysporzyć cennych danych³⁴.

Dalsze kweryndy w źródłach późnośredniowiecznych i nowożytnych, oraz pełniejsza analiza nowożytnego materiału kartograficznego, dla stworzenia socjotopograficznego obrazu późnośredniowiecznej Częstochowy wydają się dyrektywą podstawową. Należy brać przy tym pod uwagę obszar nieco szerszy niż ten, który wyznaczały niegdyś granice dwu osad częstochowskich. Z korzyścią dla badań mediewistycznych byłoby przyjęcie zakresu terytorialnego wyznaczonego przez zasięg średniowiecznej parafii oraz przylegającego doń kompleksu dóbr klasztornych.

Na zakończenie pozostaje zwrócenie uwagi na występowanie takich problemów, czy faktów, które w dotychczasowym piśmiennictwie przedstawiają się niejednoznacznie, lub pozostają w sferze hipotez, niekiedy nawet słabo podbudowanych argumentami źródłowymi. Jeżeli przyszła monografia Częstochowy nie ma przybrać charakteru dzieła

³² Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu Cz. I Z. 1 ss. 130 – 131 (Bleszno); Cz. I Z. 4 ss. 641 – 642 (Dźbów) i s. 756 (Gnaszyn); Cz. II Z. 1 s. 38 (Grabówka); Cz. II Z. 3 s. 465 (Kawodrza) i ss. 497 – 498 (Kiedrzyn); Cz. II Z. 4 s. 750 (Konopiska).

³³ Ledwie rozpoczęte w latach sześćdziesiątych badania wykopaliskowe, mimo zapowiedzi nie były kontynuowane. Na ich podstawie można jedynie snuć słabo udokumentowane hipotezy. Zob. W. Błaszczuk: Wiercenia na Starym Mieście w Częstochowie rok 1960 [w:] *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku w latach 1959 – 1960*. „Biuletyn Śląskiego Instytutu Naukowego” Nr 32 Katowice 1962 ss. 125 – 127; tenże: *Sprawozdanie z przeprowadzonych prac wykopaliskowych na grodzisku w Siedlcu (Gąszczyk) pow. Częstochowa*. [w:] *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku w 1966 roku*, „Zeszyty Naukowe Śląskiego Instytutu Naukowego” Nr 13 Katowice 1969 ss. 87 – 90; Tenże: *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych na średniowiecznym obiekcie w Grodzisku pow. Kłobuck*. [w:] *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku*. „Zeszyty Naukowe Śląskiego Instytutu Naukowego” Nr 13 Katowice 1969 ss. 91 – 94.

³⁴ Por. J. Golonka: *Okres przedfundacyjny* [w:] *Jasnogórska Bogurodzica*. Warszawa 1983 ss. 29 – 34.

kompilacyjnego — należy dążyć do częściowego przynajmniej wyeliminowania owych kontrowersji. Z pewnością, przy dość już skrupulatnie wyeksploatowanym zasobie źródeł nie będzie to zadanie łatwe.